

**ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ ТА СВДЧЕННЯ ОЧЕВИДЦІВ ПРО ПОВСЯКДЕННЕ
ЖИТТЯ ВІННИЧАН В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ**

У статті йдеться про пізнавальний потенціал джерел з історії окупації, залежність документального забезпечення дослідження повсякденного життя вінничан у роки окупації. Простежуються окремі тенденції виявлення та використання джерел різного походження.

Ключові слова: Друга світова війна, джерела, офіційні документи, спогади, інтерпретації, історична пам'ять, Вінниця, окупація, повсякденне життя.

Життя населення України в роки нацистської окупації дедалі частіше стає темою наукових розвідок. Історія повсякдення все впевненіше опановує свою нішу в дослідницькій культурі вітчизняних гуманітаріїв. Людинознавчий складник спричиняється на більш глибокому розумінні трагедії Другої світової війни. За зауваженням історика О.В.Стяжкіної, вітчизняні дослідники розпочали подолання стереотипів історіографії радянської доби, коли в окупації могли реалізовуватися лише три життєві сценарії: жертви – героя – зрадника [1], хоча реальність була складнішою і драматичнішою. Слід визнати, що такий антропологічний підхід до минулого дозволить і сучасні мілітаристські виклики оцінювати й усвідомлювати передусім з позицій суспільства й людини в ньому, а не лише з погляду держави.

Війна радикально впливає на звичні норми життя, зачіпає всі його сторони, без винятку. Вона підриває налагоджений порядок забезпечення елементарних матеріальних потреб, їх передбачувану доступність і сподівану стабільність. Війна унеможливує усталені норми людських стосунків і комунікацій, піддає випробуванню духовні цінності, зовсім їх спростовуючи, нагло знищуючи чи, навпаки, загострюючи розуміння їх визначальності за екстраординарних умов. Війна зачіпає кожну людину, незалежно від віку і статі, посади і звання, соціального статусу й ідеологічних переконань, релігійної й етнічної приналежності. Війна вдирається у життя всіх, не запитуючи про освіченість і здоров'я, багатство і цивільність, війна не залишає повсякденний світ неушкодженим, вона самим своїм фактом спростовує його сталість і зрозумілість, вона його нівечить, спонукаючи до трансформацій, аби вижити.

Період німецької окупації Вінниці (липень 1941 р. – березень 1944 р.) був одним з найскладніших в її новітній історії. Окупаційні будні зміцнили й загартували вінничан, випробувавши їх на опірність і терплячість, гідність і витривалість, милосердя і співчутливість. Нам важить замислитись, чому в однакових умовах окупації одні зберігали не лише власне життя, а й обличчя; інші ж купували свої дні ціною інших, зрадливістю і пожадливістю; треті з приниженої безвиході виходили з арсеналом уроків для майбутніх поколінь.

Окупаційне повсякдення Вінниці має достатньо різноманітну і багату документалістику. До традиційних джерел, в яких вдалося відшукати інформацію про особливості буденного життя вінничан в роки нацистської окупації, належать архівні документи та матеріали. Велика кількість документів, що дозволяють з'ясувати особливості повсякдення городян в окупованій Вінниці, містяться у фондах Державного архіву Вінницької області, у центральних державних архівах – громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) і вищих органів влади і державного управління України (ЦДАВОУ). Саме на підставі цих архівних джерел українськими істориками В.Ю. Васильєвим, р.Ю. Подкуром, с. Д. Гальчаком за участі німецьких науковців Д. Байрау та А. Вайнера було впорядковано фундаментальне видання «Життя в окупації. Вінницька область. 1941-1944 рр.» [2]. Під однією обкладинкою дослідники зібрали джерела різного походження: офіційні директиви, накази, розпорядження німецьких і румунських керівників; зведення і повідомлення радянських агентів та розвідників, які з спецзавданнями перебували на захопленій нацистами території; свідчення сучасників подій, залишені по свіжому сліду, а також зібрані методом усної історії. Серед особових документалістів – представники інтелігенції, службовці, учасники радянського націоналістичного руху Опору, пересічні українці, поляки, євреї й росіяни, які пережили окупацію. Зрозуміло, кожен з них мав свій специфічний погляд на означені події, тому цей факт слід обов'язково враховувати при залученні відповідних документів. Історики воєнного повсякдення визнають, що вони є нерівноцінними для дослідника і потребують підготовленості в роботі із ними [3].

Офіційні документи німецької адміністрації націлювали населення на незаперечне виконання вимог окупантів. За ними, українське суспільство потребувало жорсткої регламентації. Вона йшла кількома напрямками: економічним (регулювання цінової політики, грошового обігу, діяльності підприємств), адміністративному (затвердження структури і штатного розкладу місцевих органів управління, освіти, охорони здоров'я тощо, розподілу повноважень місцевих чиновників, регламентація розпорядку робочого дня, атрибутики в офіційних закладах, взірців форменого одягу, поведінки населення при зустрічі з представниками окупаційної адміністрації, службовців у робочий час), політичному (створення українських громадських організацій, завданням яких є маніпулювання громадською думкою, формування підтримки місцевим населенням ідеї «самостійної України під протекторатом Великої Німеччини») і каральному (створення гетто для єврейського населення, організація масових розстрілів) [2, с. 50].

Офіційні зведення радянських підпільних агентів, адресовані вищим органам влади, просякнуті пропагандою. Вони оминають факти з життя, що викривають незгоду з офіційною ідеологією радянської системи чи містять її критику, вони замовчують злочинні дії в них не знайшли висвітлення проблеми і потреби пересічних людей. У зв'язку із цим нагальність залучення альтернативних джерел (щоденників, усних і письмових спогадів, листування, світлин тощо) усвідомлюється також і через необхідність побороювання радянської методології [4, с. 16]. Особові документи не лише дисонують з офіційними версіями подій, а й виносять на поверхню пам'ять тих, хто виніс тягар випробування окупаційною неволею. Насичення історії голосами «простих» людей є спробою побачити минуле з їхніх позицій, зрозуміти його і їхню долю в ньому.

Серед документів особового походження на особливу оцінку заслуговують свідчення очевидця окупації вінничанина В.Я. Куликова – гарно освіченого лікаря, ерудованого інтелігента (володів німецькою, французькою, класичними мовами), уважного і небайдужого спостерігача [5]. Він усе життя вів нотатники, які стали безпосереднім підґрунтям споминів, які він заповів оприлюднити «не раніше початку ХХІ ст.», що й здійснив його онук-нащадок професор-нейрохірург Є.Г. Педаченко, знаний в Україні лікар і активний діяч гуманістичного спрямування.

Книга лікаря В.Я. Куликова – не лише літопис окупованого міста, це свідчення про людину в екстремальних обставинах. У статті-передмові до цих мемуарів професор В. Скуратівський підкреслює, що ці спогади засвідчують, що «людина навіть у тому, ледь не останньому колі пекла, в якому опинився світ, [...] прагне людського у знелюднелих умовах. [...]». Ось автор-лікар і подав всю міру людського у тому знелюднелому часі. Так, люди в ньому жили – і хотіли жити по-людськи. [...] При цьому лікар-мемуарист відтворює цей під'яремний побут, що намагається себе зберегти, з професійною, цеховою спостережливістю. З пам'ятливістю вражаючою. Відповідні сторінки, розділи, епізоди у тих спогадах, по суті, унікальні в усій нашій мемуаристиці: вони позначені рідкісною в них системністю, мимовільним, втім дуже послідовним прагненням створити свого роду «етнографію» і «соціологію» того начебто вконець відчуженого, але все ж збережуваного існування» [5, с. 18-19].

Істотно позначилась на спогадах В.Я.Куликова його загальна висока фахова культура лікаря. Основним змістом споминів є стурбованість людиною у надзвичайних обставинах, аналітичне спостереження за мірою її фізичної, психологічної, моральної витривалості. Невитравна звичка бути уважним до деталей і нюансів, помножена на повагу до людини, зробила працю вінницького лікаря неocenним документом про реалії в окупації. В.Я. Куликов тяжіє до об'єктивного наративу, його не обходить ідеологічно-політичний чи етно-конфесійний контекст, його турбує ЛЮДИНА як така. Йому однаково чужі і мотиви політичних репресій більшовиків, і расистська зверхність нацистів, і підступність зрадників. Самий факт, що лікар писав спогади з документальною достовірністю, без замовчування й ідеалізації баченого, виказує силу професійності і гідності. Звичайно, ці мемуари слід сприймати критично, зіставляючи з іншими документами. Цілком слушним є застереження П'єра Нора стосовно чутливості і магічності норавливої природи пам'яті. Вона «мириться лише з тими деталями, які для неї зручні. Вона живиться туманними, багатоплановими, глобальними і поточними, частковими і символічними спогадами, вона чутлива до всіх трансферів, відображень, заборон чи проєкцій» [6, с. 20]. Авторська пам'ять В.Я. Куликова пропонує наратив як «історію

хвороби», складену на підставі анамнезу, спостереження, аналізу, клініки. За цими спогадами можна скласти певне уявлення про морально-психологічний стан, настрої, поведінку населення, соціокультурні, економічні і політичні процеси в умовах нацистської окупації.

Автор спогадів гарно продумав логіку викладу і основні теми. Передусім, він описав, як німці ввійшли до Вінниці 17-20 липня, як встановлювали свій порядок. В окремому розділі детально охарактеризовано політику нацистів по відношенню до євреїв, зокрема масові розстріли 19 вересня 1941 р., 16 квітня 1942 р., коли були знищені 25 тис. єврейських мешканців міста. Чимало уваги приділено настроям городян як до окупації, так і під час поневолення, причому простежено їх з врахуванням ментальних особливостей українців, росіян, євреїв та ін. етносів. Спеціально виокремив лікар проблему зламу звичного життя і налагодження повсякдення в окупації. Як лікар В.Я. Куликов тяжко переживав розорення Вінницької обласної клінічної лікарні ім. М.І. Пирогова, показав спротив медичного персоналу, його боротьбу за збереження морфологічного корпусу Вінницького медичного інституту. Піддав характеристиці відновлену за окупаційного режиму навчальну діяльність медичних навчальних закладів, про долю студентів та викладачів. Правдиво і гранично відверто повідомляє мемуарист історію знищення понад тисячі душевнохворих Вінницької психіатричної лікарні шляхом евтаназії, про психологічний стан і позиції лікарів і владників стосовно цих розпоряджень нацистів. В.Я. Куликов описав дії владних структур у Вінниці: від першої розгубленості покинутого напризволяще обласного центра, болісної колаборації її жителів, влади міської управи на чолі з лікарем О.О. Севастьяновим до кінця грудня 1943 р., втечі німців та їх повернення і поновлення управління за проф. Г.С. Гана. Окремо у персоналіях показана німецька управлінська верхівка міста, її методи з налагодження свого режиму. Автор зіставив особливості окупаційних порядків Вінниці, що підлягала до юрисдикції рейхскомісаріату «Україна», та інших подільських земель, що ввійшли до Трансністрії.

Заключні розділи книги споминів присвячені показу евакуації німців, фольксдойчів та ін. колабораціоністів у лютому – березні 1944 р., а також розкривають перші повоєнні спроби налагодити життя після вигнання німців, про конфлікт, який виник між тим, хто пережив окупацію в рідному місті, і тими, хто повернувся з евакуації з Середньої Азії. Зверхність і невинуватість жорстокість останніх була вражаючою. Сусід В.Я. Куликова прямо заявив його дружині: «Ви ще не відаєте свого кінця: ми ще будемо фарбувати вашою кров'ю дахи наших будинків» [5, с. 375].

Не обійшов увагою автор і такої драматичної сторінки окупаційного життя, як викриття більшовицьких масових розстрілів 1930-х р. і розкопки та ексгумація розстріляних «ворогів народу». Тут обов'язково варто взяти до уваги інші мемуари – спогади М. Селешка, перекладача німецької дослідної комісії з розкриття злочинів НКВД в 1937-1938 у Вінниці [7]. Вони цінні тим, що написані людиною з загостреним національним чуттям. Михайло Селешко був переконаним українським націоналістом, працював на високих посадах в ОУН(м), мав великий досвід підпільної роботи, записав спогади після повернення в Німеччину зразу по завершенню війни. Його спогади суб'єктивні, як зазначає їх публікатор Василь Верига, «написані так, як те все бачив і розумів їх автор, але в них стільки цінних спостережень, що вони становлять одночасно цінний документ трагічної долі українського народу під більшовицькою, як і під німецькою окупацією» [7, с. 4]. Спогади М.Селешка містять дуже багато деталей про життя в окупації: як виглядали люди, що одягали, чим харчувались, якими були базари і магазини, про що і як говорили, як реагували на розпорядження окупаційної влади, як ставились до поліцаїв, партизанів, оунівців, червоноармійців.

Отже, вивчення життя городян в окупації – важлива тема в історії Другої світової війни. На сучасному етапі, коли проблема окупації є фактом сучасної історії України, актуальність подолання стереотипів в оцінюванні повсякденних практик людей в умовах несвободи ще більш зростає і вимагає дослідницької відповідальності і самостійного мислення, а відбір, читання й тлумачення різноманітних за походженням джерел потребує посиленої й копіткої праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Стяжкіна О. Про окупацію [Електронний ресурс] / О. Стяжкіна // Тиждень. – 2014. – 13 листоп. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/123578>
2. Жизнь в оккупации. Винницкая область. 1941-1944 гг. / сост. В.Ю. Васильев, р.Ю. Подкур, с. Д. Гальчак, Д. Байрау, А. Вайнер. – М. : РОССПЭН, 2010. – 856 с.

3. Заболотна Т. Джерела вивчення повсякденного життя міської інтелігенції в роки нацистської окупації (на прикладі Києва) // Сторінки воєнної історії України. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2011. – №14. – С. 23-36.
4. Лисенко О.Є. Деякі проблеми джерельного забезпечення досліджень історії України періоду Другої світової війни / О.Є. Лисенко // Архіви України. – 2010. – № 2. – С. 8-22.
5. Куликов В.Я. Оккупация Винницы. Свидетельство очевидца / В.Я. Куликов. – К. : Изд. ПАРАПАН, 2012. – 384 с.
6. Нора П. Проблематика мест памяти [Электронный ресурс] / Пьер Нора // Франция-память / П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. – С.17-50. – Режим доступа : <http://ec-dejavu.ru/m-2/Memory-Nora.html>
6. Селешко М. Вінниця. Спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937-1938 / Михайло Селешко. – Нью-Йорк, Торонто, Лондон, Сідней, 1991. – 211 с.

Коляструк О.А. ОФИЦИАЛЬНЫЕ ДОКУМЕНТЫ И СВИДЕТЕЛЬСТВА ОЧЕВИДЦЕВ О ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ВИННИЦАН В ОККУПАЦИИ

В статье рассматривается познавательный потенциал источников по истории оккупации, зависимость документального обеспечения изучения повседневной жизни жителей г. Винницы. Прослеживаются отдельные тенденции выявления и использования источников различного происхождения.

Ключевые слова: Вторая мировая война, источники, официальные документы, воспоминания, интерпретация, историческая память, Винница, оккупация, повседневная жизнь.

Kolyastruk O.A. OFFICIAL DOCUMENTS AND EYEWITNESS ACCOUNTS ON THE DAILY LIFE OF VINNITSA IN OCCUPATION

The article analyzes the informative potential of the sources on the history of the occupation, the necessity of the documentation of Vinnitsa citizens daily life. The author outlines certain trends of identifying and applying of the sources of different origin.

Key words: World War II, the sources, official documents, memories, interpretation, historical memory, Vinnytsia, occupation, daily life.

УДК 941 (477)

В.В. Тарасов

«ДЕРЖИСЬ, КАЗАК, АТАМАНОМ БУДЕШЬ!». ЩОДЕННИК ТА ЛИСТУВАННЯ З РІДНИМИ ВИПУСКНИКА ЗАЛІЗНИЧНОГО ТЕХНІКУМУ. 1946-1948 РР.

Дослідження присвячене післявоєнній соціальній історії (1946-1948 рр.) в СРСР та УРСР. Автором аналізується щоденник та листування з рідними випускника залізничного технікуму, котрий як молодий спеціаліст працював на ділянці Конотопського відділення Московсько-Київської залізниці. Дослідження має джерелознавче та методологічне спрямування.

Ключові слова: післявоєнна відбудова, голод 1946-1947 рр., грошова реформа 1947 р., карткова система, соціальна історія

Джерело, із яким ми хочемо познайомити читача, походить із сімейного архіву родини Тарасових, що збрала та продовжує збирати Наталя Володимирівна Тарасова (1953 р.н.), молодша донька автора описуваних у документах подій. Сам факт збереження щоденника можна вважати щасливим виключенням, адже більшість подібних документів – особистих, певною мірою навіть інтимних – нищать самими авторами або ж просто зникають у побутових поневіряннях радянських родин другої половини ХХ ст. Принаймні, подібних випадків післявоєнна радянська археографія знає чимало.

Щоденник В. Тарасов-ст. розпочав ще у 1943 р. і, вочевидь, кілька разів кидав та знову повертався до записів. Утім, на жаль, у сімейному архіві збереглася лише одна щоденникова сторінка від 4 квітня 1943 р. Натомість пропонується для публікації фрагмент є вірогідним історичним джерелом, що у своєму хронологічному просторі (від 3 вересня 1947 до 16 квітня 1948 р.) не має втрачених записів або ж пізніших втручань у текст. Окрім щоденника важливу ланку джерела складає листування В. Тарасов-ст. із рідними, що тривало паралельно із